

УДК 343.6(477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.95>

«СИСТЕМАТИЧНІСТЬ» ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ

Старко О.Л.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Волинського національного університету імені Лесі Українки
ORCID: 0000-0002-7459-4337

Старко В.С.,

викладач,
Луцький фаховий коледж рекреаційних технологій і права

Старко О.Л., Старко В.С. «Систематичність» домашнього насильства: проблеми тлумачення.

Статтю присвячено проблемі кримінальної відповідальності за домашнє насильство. Зокрема, розглянуто питання щодо тлумачення ознаки «систематичність» вчиненого діяння. Відмічено, що у кримінально-правовій доктрині, а також у судовій практиці з моменту введення в дію закону про кримінальну відповідальність за домашнє насильство не було вироблено єдиного підходу щодо критеріїв встановлення систематичності діяння, що призводило до помилок при вирішенні питань розмежування адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі-КУпАП) та кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 Кримінального кодексу (далі – КК) України.

Проаналізовано низку теоретико-прикладних питань, від розв'язання яких залежить правильність кваліфікації діянь як однієї із ключових передумов реалізації справедливого правосуддя та забезпечення верховенства права. А саме: 1) яка кількість діянь (будь-яких форм домашнього насильства) вказує на систематичність, а отже про наявність підстав для кваліфікації за ст. 126-1 КК України? Чи утворює систематичність (як підставу для кваліфікації діяння за ст. 126-1 КК України), попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства; 2) якщо діяння систематичне (від 3-х і більше разів), але не призводить до наслідків, зазначених у диспозиції ст. 126-1 КК України, це адміністративне правопорушення чи злочин?; 3) чи означає систематичність вчинюваних діянь (від 3 і більше), презумпцію настання наслідків, що зазначені в диспозиції ст. 126-1 КК України?

Встановлено, що через відсутність єдиного підходу щодо визначення змісту кількісно-якісних критеріїв систематичності як криміноутворюю-

ючої ознаки домашнього насильства мають місце помилки при притягненні винної особи до відповідальності. Означене вимагає єдиного уніфікованого підходу у цьому питанні. З цієї метою, пропонується формалізувати дану ознаку через доповнення ст. 126-1 КК України приміткою, яка містила б чітке визначення кількісних та якісних ознак систематичності діяння.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, домашнє насильство, діяння, систематичність, адміністративна відповідальність, судово-слідча практика.

Starco O.L., Starco V.S. "Systematic Nature" of domestic violence: issues of interpretation.

The article examines the interpretation of the characteristic of «systematic nature» in the commission of such acts. The authors note that since the enactment of the law on criminal responsibility for domestic violence, there has been no unified approach in criminal legal doctrine and judicial practice regarding the criteria for establishing the systematic nature of the act. This lack of consensus has led to errors in distinguishing between administrative offenses under Article 173-2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (hereinafter - CAO) and criminal offenses under Article 126-1 of the Criminal Code (hereinafter - CC) of Ukraine.

The article analyzes a range of theoretical and practical questions, the resolution of which is crucial for the accurate qualification of actions as one of the key prerequisites for achieving justice and ensuring the rule of law. These questions include: 1) what quantity of acts (of any form of domestic violence) indicates systematic nature, and thus provides grounds for qualification under Article 126-1 of the CC of Ukraine? Does systematic nature (as a basis for qualifying the act under Article 126-1 of the CC of Ukraine) involve the prior

imposition of administrative liability on an individual for committing domestic violence? 2) if the acts are systematic (occurring three or more times) but do not result in the consequences specified in Article 126-1 of the CC of Ukraine, is it an administrative offense or a crime? 3) does the systematic nature of committed acts (three or more times) imply a presumption of the occurrence of consequences as specified in the disposition of Article 126-1 of the CC of Ukraine?

The authors establish that due to the absence of a unified approach to defining the content of quantitative and qualitative criteria for the systematic nature as a criminalizing feature of domestic violence, errors occur in holding individuals criminally responsible. This situation necessitates a unified approach to this issue. To address this, the authors propose formalizing this characteristic by amending Article 126-1 of the CC of Ukraine with a note containing a clear definition of the quantitative and qualitative criteria for the systematic nature of the act.

Key words: domestic violence, systematic nature, actions, criminal responsibility, administrative responsibility, judicial-investigative practice.

Постановка проблеми. Дані офіційної статистики свідчать про поступове зростання рівня домашнього насильства впродовж останніх п'яти років. Так, у 2019 р. було обліковано 1068 кримінальних правопорушень, у 2020 р. – 2213, у 2021 р. – 2432 р. У 2022 р. рівень домашніх насильств скоротився до 1498 злочинів, що ймовірно, було пов'язано з початком збройної агресії РФ проти України. Проте, у 2023 р. рівень облікованих злочинів зріс до 2705 випадків [1]. При цьому, офіційні статистичні дані не включають число зареєстрованих злочинів, вчинених на окупованих територіях. Водночас, зростання рівня домашнього насильства може пояснюватись як збільшенням числа звернень потерпілих до правоохоронних органів, так і підвищенням рівня агресії в суспільстві, психоемоційним напруженням населенням, каталізатором яких є війна.

Зростання рівня цього виду злочинності на тлі тих труднощів, які виникають у процесі застосування кримінально-правової норми, сформульованої у ст. 126-1 КК України актуалізують потребу виявлення недоліків кримінального законодавства та з'ясування можливих шляхів його удосконалення. Законодавчий підхід до формулювання більшості ознак даного складу злочину як оціночних, спричиняє їх довільне тлумачення, що ставить під сумнів правильність застосування закону про кримінальну відповідальність. Проблемним в контексті кваліфікації домашнього насильства, стало питання про тлумачення ознаки "систематичність" вчиненого діяння. Ана-

ліз сформованої з 11.01.2019 р., судово-слідчої практики, а також низки кримінально-правових досліджень, свідчать про відсутність єдиного підходу щодо розуміння змісту цієї ознаки. Наведені аргументи доводять актуальність та науково-практичну значущість дослідження.

Мета дослідження. Дослідити питання щодо тлумачення ознаки "систематичність" діяння у контексті кримінально-правової оцінки домашнього насильства.

Стан опрацювання проблематики. Проблемні питання кримінальної відповідальності за домашнє насильство розглядалися у працях К. Агапової, А. Байди, О. Бондаренко, О. Біловола, А. Вознюк, В. Гальцової, Н. Довгань-Бочкової, О. Дудорова, О. Зінсу, О. Книженко, Ю. Комаринської, Н. Лащук, К. Марисюка, В. Панькевич, О. Степаненко, Т. Сухореброї, М. Хавронюка О.В. Харитонової, та інших вітчизняних науковців.

Виклад основного матеріалу. Згідно ст. 126-1 КК України, домашнє насильство це умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Притягнення особи до кримінальної відповідальності за домашнє насильство можливо лише за умови, що вказані діяння (форми насильства) вчинялись систематично.

Ця ознака є однією із тих, які дозволяють відмежувати злочин, передбачений ст. 126-1 КК України та адміністративне правопорушення, передбачене ст. 173-2 КУпАП (вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, невиконання термінового заборонного припису або неповідомлення про місце свого тимчасового перебування). Зокрема, у ч. 1 ст. 173-2 КУпАП передбачено відповідальність за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі, тобто умисне вчинення будь-яких діянь (дій або бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. У ч. 2 цієї статті передбачено відповідальність за ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за вчинення домашнього насильства, насильства за ознакою статі.

Таким чином, "систематичність", є криміноутворюючою ознакою складу злочину, передбаче-

ного ст. 126-1 КК України. У зв'язку з цим, при вирішенні питання про притягнення кривдника до юридичної відповідальності (адміністративної чи кримінальної) може виникати низка питань:

1) *Яка кількість діянь (будь-яких форм домашнього насильства) вказує на систематичність, а отже про наявність підстав для кваліфікації за ст. 126-1 КК України? Чи утворює систематичність (як підставу для кваліфікації діяння за статтею 126-1 КК України), попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства;*

2) *Якщо діяння систематичне (від 3-х і більше разів), але не призводить до наслідків, зазначених у диспозиції ст. 126-1 КК України, це адміністративне правопорушення чи злочин?;*

3) *Чи означає систематичність вчинюваних діянь (від 3 і більше), презумпцію настання наслідків, що зазначені в диспозиції ст. 126-1 КК України?*

Щодо першого питання. Загальновизнаним у доктрині кримінального права є положення про те, що діяння вважається систематичним за умови його вчинення три і більше разів. Сформовані традиційні підходи підтримуються науковцями-криміналістами і у контексті кримінально-правової оцінки домашнього насильства. Так, К. Агапова та О. Степаненко, зазначають, що "зміст кількісного критерію систематичності як ознаки домашнього насильства ст. 126-1 КК України передбачає вчинення особою три і більше разів діяння, і ця сукупність містить також попереднє притягнення до адміністративної відповідальності [2, с. 324]. О.О. Дудоров та М.І. Хавронюк, зазначили, що словосполучення "систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства" описує діяння. Отже, закінченим злочин вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, в результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. Систематичність означає постійну повторюваність тотожних чи схожих дій (чи бездіяльності), кожна з яких сама по собі може створювати враження незначної, але в сукупності вони впливають на потерпілу особу надзвичайно негативно, і інтенсивність цього впливу може залежати як від ступеню агресивності кожного окремого діяння, так і від їхньої кількості. Систематичність слід відрізняти від повторності, для наявності якої достатнім є вчинення діяння удруге" [3, с. 78].

Спірним не лише у теорії, а й у правозастосовчій практиці, стало питання про те, чи утворює систематичність (як підставу для кваліфікації діяння за статтею 126-1 КК України), попереднє притягнення особи до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства. Науковці та практики вказують на непоодинокі

випадки різних підходів щодо встановлення кількісного критерію систематичності. Так, М. Змисла, зазначає, що у "судовій практиці виникають труднощі щодо кваліфікації діяння як "систематичного" у зв'язку з існуючою прогалиною пов'язаною з відсутністю офіційно закріпленого законодавчого тлумачення". Авторка наводить наступний приклад. "У справі № 662/824/20 суд вказав на те, що систематичним вчиненням фізичного, психологічного або економічного насильства в контексті ст. 126-1 КК України, слід розуміти, якщо особа вчиняє насильство два рази, за кожне з них не була притягнута до відповідальності, але була притягнута один раз до адміністративної відповідальності за ст. 173-2 КУпАП" [4]. Тобто, систематичність, на думку суду, це вчинення діяння два рази, включаючи попереднє адміністративне правопорушення за ст. 173-2 КУпАП.

Натомість, роз'яснення Ватутінського міського суду Черкаської області дає підстави вважати, що систематичним (кримінально-карним домашнім насильством) буде вважатися діяння, яке вчинено вчетверте. Зокрема, суд зазначив: "якщо особу кілька раз (не менше трьох) притягнуто до адміністративної відповідальності за вчинення насильства в сім'ї за статтею 173-2 КУпАП, вказане є підставою для порушення кримінального провадження стосовно цієї особи [5].

У 2021 р. Верховним Судом України щодо цього питання була сформульована правова позиція/ Так, у постанові від 25 лютого у справі № 583/3295/19 зазначено наступне: 1) "словосполучення «систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства» описує діяння. Закінченим кримінальне правопорушення вважається з моменту вчинення хоча б однієї із трьох форм насильства (фізичного, психологічного чи економічного) втретє, у результаті чого настав хоча б один із вказаних в законі наслідків. При цьому не має значення, чи було відображено в адміністративному протоколі поліції, в обмежувальному приписі чи в іншому документі факт перших двох актів насильства. Факт документування має значення для доказування систематичності, але не більше ніж інші передбачені законом докази"; 2) "Шкода фізичному або психологічному здоров'ю потерпілої особи, передбачена 173-2 КУпАП, саме з метою відмежування від шкоди, визначеної ст. 126-1 КК України, не охоплюється поняттям «фізичні або психологічні страждання, втрата працездатності, емоційна залежність, погіршення якості життя потерпілої особи" [6].

Аналіз вироків, постановлених за ст. 126-1 КК України, показує, що суди визнають систематичними діяння і без врахування фактів попередніх притягнень до адміністративної відповідальності та відповідного документування діянь. Так, чоло-

вік був визнаний винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Судом було встановлено, що 08.04.2020 р. біля 12 години 30 хвилин він умисно вчинив психологічне насильство відносно своєї співмешканки, з якою він спільно проживає та перебуває в сімейних відносинах. Окрім цього, встановлено, що 08.06.2020 р. біля 23 год., вчинив психологічне насильство відносно своєї співмешканки, яке проявилось у словесних образах до потерпілої нецензурними словами та погрозами фізичної розправи. Згодом встановлено, що 28.08.2020 р. чоловік вчинив психологічне насильство відносно своєї співмешканки, яке проявилось у словесних образах до потерпілої нецензурними словами та погрозами фізичної розправи. У подальшому, а саме 10.10.2020 р. біля 22 год. чоловік вчинив психологічне насильство відносно своєї співмешканки, яке проявилось у словесних образах до потерпілої нецензурними словами та погрозами фізичної розправи. Також встановлено, що 06.12.2020 року біля 18 год. Чоловіком було знову вчинено психологічне насильство відносно своєї співмешканки, яке проявилось у словесних образах до потерпілої нецензурними словами та погрозами фізичної розправи [7].

Щодо другого питання. За конструкцією об'єктивної сторони домашнє насильство є злочином з матеріальним складом, отже вважається закінченим з моменту настання суспільно небезпечних наслідків. Тому у тих випадках, коли вчинення певних форм домашнього насильства (діяння), які хоча і є систематичними, однак не призвели до наслідків, вказаних законодавцем у диспозиції ст. 126-1 КК України, йдеться лише про вчинення адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП. З цього приводу, не можемо погодитись з думкою А.Є. Олійниченко про те, що розмежування кримінально караного домашнього насильства від суміжного з ним адміністративного правопорушення слід проводити тільки за ознакою системності [8, с. 152].

У судово-слідчій практиці трапляються випадки, коли діяння, що полягає у вчиненні домашнього насильства є систематичним, при цьому його наслідки відповідають ознакам складу злочину за ст. 126-1 КК України, проте суд помилково кваліфікує дії кривдника як адміністративне правопорушення. Так, Олександрівським районним судом Кіровоградської області було встановлено, що чоловік систематично вчиняв психологічне насильство відносно своєї матері, у вигляді словесних образ, погроз фізичною розправою, приниження гідності, що призводило до психологічних страждань. Так, "18.06.2020 близько 12 год. 00 хв. ОСОБА_3, вчинив психологічне насильство до своєї матері ОСОБА_6, що проявилось у словесних образах потерпілої

нецензурними словами та погрозах фізичної розправи над нею, чим принизив честь і гідність останньої, що призвело до психологічних страждань. За вказаним фактом 18.06.2020 відносно ОСОБА_3 складено протокол про вчинене ним адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачено ч. 1 ст. 173-2 КУпАП, та 25.06.2020 постановою Олександрівського районного суду Кіровоградської області його притягнуто до адміністративної відповідальності. 12.07.2020 близько 12 год. 30 хв. ОСОБА_3 вчинив психологічне насильство до своєї матері ОСОБА_6, що проявилось у словесних образах потерпілої нецензурними словами та погрозах фізичної розправи над нею, чим принизив честь і гідність останньої, що призвело до психологічних страждань. За вказаним фактом 15.07.2020 відносно ОСОБА_3 складено протокол про вчинене ним адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачено ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, та 26.08.2020 постановою Олександрівського районного суду Кіровоградської області його притягнуто до адміністративної відповідальності. 17.12.2020 вчинив психологічне насильство до своєї матері ОСОБА_6, що проявилось у словесних образах потерпілої нецензурними словами та погрозах фізичної розправи над нею, чим принизив честь і гідність останньої, що призвело до психологічних страждань, які виразились у вкрай неприємні відчуття останньої, при яких вона відчувала емоційний дискомфорт. За вказаним фактом 17.12.2020 відносно ОСОБА_3 складено протокол про вчинене ним адміністративне правопорушення, відповідальність за яке передбачено ч. 2 ст. 173-2 КУпАП, та 28.01.2021 постановою Олександрівського районного суду Кіровоградської області його притягнуто до адміністративної відповідальності. Крім того, 11.05.2021 вчинив психологічне насильство до своєї матері ОСОБА_6, що проявилось у словесних образах потерпілої нецензурними словами та погрозах фізичної розправи над нею, чим принизив честь і гідність останньої, що призвело до психологічних страждань". Чоловіка було визнано винним у вчиненні домашнього насильства за ст. 126-1 КК України та призначено покарання у виді громадських робіт строком на 200 (двісті) годин [9].

Як бачимо, особа була притягнута чотири рази до адміністративної відповідальності (за ст. 173-2 КУпАП України) і лише за п'ятим епізодом психологічного насильства, яке призвело до психологічних страждань, дії особи були кваліфіковані як злочин. Звернемо увагу на те, що у всіх п'ятьох епізодах "психологічне насильство", як зазначено у вироку, призводило до настання "психологічних страждань", тобто суспільно небезпечних наслідків які визначені законодавцем у ст. 126-1 КК України, як обов'язкові ознаки

об'єктивної сторони складу домашнього насильства. Враховуючи, критерій систематичності, вже за третім епізодом, діяння чоловіка слід було кваліфікувати як кримінально-каране діяння, тобто за ст. 126-1 КК України. Натомість діяння було кваліфіковане як адміністративне правопорушення.

Щодо третього питання. Видається, що багаторазовість дій не означає презумпцію настання наслідків, передбачених у ст. 126-1 КК України. Хоча, ймовірно, що у багатьох випадках, саме систематичне вчинення насильства, обумовлюючи психофізичне виснаження потерпілого, призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи. Проте, дотримуючись принципу правової визначеності, дії кривдника слід кваліфікувати за ст. 126-1 КК України лише за наявності всіх ознак складу злочину, у тому числі суспільно-небезпечних наслідків. Настання таких наслідків у потерпілого слід встановлювати у кожному конкретному випадку. У цьому контексті, цілком слушною, є думка О. Біловола, який зазначає, що "не всі систематичні діяння фізичного, психологічного чи економічного характеру під час домашнього насильства, передбаченого ст. 173-2 КУпАП, означають «автоматичну» кваліфікацію вчиненого за ст. 126-1 КК" [10, с. 247].

Висновки. Завершуючи, можемо відзначити, що труднощі під час кваліфікації домашнього насильства, зумовлені не лише використанням законодавцем оціночних ознак, а й відсутністю єдиного підходу, у визначенні кількісно-якісних критеріїв систематичності діяння. Відтак, очевидно є потреба законодавчого визначення ознаки "систематичність" домашнього насильства, шляхом доповнення ст. 126-1 КК України приміткою відповідного змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення та результати їх розслідування (2019-2023 рр.). URL: <https://gp.gov.ua/>

[ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2](https://gp.gov.ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2).

2. Агапова К., Степаненко О. Кількісний критерій систематичності як ознака домашнього насильства. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 4. С. 323–327.
3. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Відповідальність за домашнє насильство і насильство за ознакою статі (науково-практичний коментар новел Кримінального кодексу України) / за ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваіте, 2019. 288 с.
4. Змисла М. Систематичність при домашньому насильстві: проблеми практики. URL: <https://jurfem.com.ua/systematychnist-pri-domashnyomu-nasylstvu/>.
5. Домашнє насильство: прояви та відповідальність - роз'яснює Ватутінський міський суд Черкаської області. URL: <https://court.gov.ua/press/general/656541/>.
6. Постанова Верховного Суду України від 25 лютого 2021 р. у справі № 583/3295/19/. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95213443>.
7. Вирок Путильського районного суду Чернівецької області. Справа №721/1165/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97309873>.
8. Олійниченко А.Є. Проблемні аспекти кримінально-правової кваліфікації домашнього насильства у правозастосовній практиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2021. № 2(16). С. 139-161.
9. Вирок Олександрівського районного суду Кіровоградської області. Справа № 397/508/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102468816>.
10. Біловола О. Проблеми відмежування домашнього насильства (ст. 126-1 Кримінального кодексу України) від суміжних адміністративних правопорушень. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2021. № 3. С. 244-250.